

LUND UNIVERSITY

Review of Göran Tegnér (ed), "Gråborg på Öland. Om en borg, ett kapell och en by" (Stockholm 2008)

Wienberg, Jes

Published in:
Fornvännen

2009

Document Version:
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Wienberg, J. (2009). Review of Göran Tegnér (ed), "Gråborg på Öland. Om en borg, ett kapell och en by" (Stockholm 2008). *Fornvännen*, (3), 229-231.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

det frågan om det finns något samhälle som inte är liminalt, och så är det kanske. Danuta Prinke analys av kulturgränser är ett gott exempel på den arkeologi som Tsoni Tsonev frejdigt plockar i småbitar. I Barbro Santillo Frizells artikel ingår världens huvudstad i en utmark med människor och får som inte är platsbundna. Marinella Pasquinucci och Alessandro Launaro har inte läst sin egen introduktion om källkritiska svårigheter. Jag lutar åt att Dimitrios C. Papadopoulos slit med Balkankrigen, världskrigen, det grekiska inbördeskriget och den jugoslaviska statens sönderfall är min favorit. Den handlar också om bysantinska kloster och fiske.

Redaktörernas avslutning innehåller en önskan om att det fortsättningsvis bara ska skrivas böcker, »where ›liminal› or ›marginal› landscapes are no longer singled out as specific or deviating from the rest of society or, worse, omitted.» Deras egen bok är en sådan bok – och en överraskande bok för den som är van vid att utmarksarkeologi handlar om fångstgropar i Värmland och betesängar i Alperna.

Stig Welinder

Institutionen för humaniora

Mittuniversitetet

SE-871 88 Härnösand

stig.welinder@miun.se

Gråborg på Öland. Om en borg, ett kapell och en by. Red. Göran Tegnér. KVHAA. Stockholm 2008. 224 s. ISBN 478-91-7402-380-0.

Ölands fornborgar är gåtfulla. Varför fick Öland inte mindre än 15 ringformade fornborgar, troligen flera, i romersk järnålder/ folkvandringstid? Vem byggde och använde borgarna? Vilka funktioner hade de? Vem återanvände borgarna i medeltiden – och varför?

Många har genom tiderna intresserat sig för de öländska fornborgarna med Mårten Stenberger och undersökningarna av Eketorp som det mest framstående exemplet. Efter rekonstruktionen av Eketorp – och med vår tids förnyade fokus på eliter och krig – har utforskningen av fornborgarna åter tagit fart med utgrävningar vid Ismantorp, Triberga och Gråborg.

Gråborg är den största av ringborgarna med en diameter på ca 210 m. Bebyggelsen inuti är sedan länge borta, men intill finns en kyrkoruin, S:t Knuts kapell, samt två gårdar i Borgs by. Området förvärvades av Vitterhetsakademien 1945. Efter utgrävningar 1998–2002 i borgen, kyrkan och en av gårdarna, har Vitterhetsakademien förtjänstfullt låtit publicera föreliggande antologi.

Boken är påkostad med många färgillustrationer och hårda pärmar. Utöver förordet av Ulf Sporrang innehåller antologin 22 artiklar skrivna av 23 författare. Här finns artiklar om kulturminnesvården av Lars Åke Kvarning; lantmäterikartorna av Clas Tollin; Borgs by av Marie-Louise Sallnäs; testamentet 1371; den äldre forskningen av Emma Stureson; borgen av Göran Tegnér; åtskilliga artiklar om fynden av Ann-Marie Hansson & Liselotte Bergström, Torbjörn Brorsson & Anders Lindahl, Kenneth Jonsson, Veronica Palm, Ulf Näsman, Gustaf Trotzig och Ulf Erik Hagberg; landskapet och bebyggelsen av Jan-Henrik Fallgren; den historiska och politiska kontexten av Lars Hermansson och Nils Blomkvist; folkliga traditioner av Ingrid Hansson; kyrkan av Ragnhild Boström och Sölve Göransson; Knutsgillet av Carl-Gustaf Andrén; djur- och människoben av Maria Vretemark & Sabine Sten.

Gråborg på Öland representerar ett solitt bokhantverk och en bra redaktionell insats, där dagens kunskap om platsen inom många olika discipliner samlas på ett lättillgängligt sätt till nytta för såväl lekman som lärd. De många artiklarna på samma tema inbjuder emellertid till upprepningar och möjligen också till motsägelser. Kanske kunde redaktionen ha varit lite tuffare – lite mera konsekvent. Användandet av noter är tämligen ojämnt. Inte oväntat blomstrar många och långa noter i historikernas texter, medan andra texter helt saknar dem. Illustrationer upprepas i olika artiklar (jfr s. 18 och 24; s. 19 och 25; s. 20 och 26; s. 21, 27 och 42; s. 22 och 28). De kunde i stället ha presenterats i en gemensam nummerserie genom hela boken, och, kanske som en smaksak, alla hänvisningarna ha placerats i en gemensam litteraturlista.

Antologin saknar en avslutande konklusion. I stället fungerar Göran Tegnér's artikel »Gåtan Gråborg» mitt i boken som en sorts samman-

fattning och syntes. Här hänvisas flitigt till de andra artiklarna. Tegnér's artikel kunde således med fördel ha placerats antingen längst fram som en inledning och översikt före de övriga bidragen – eller längst bak som en sammanfattning och konklusion.

Tyvärr saknas en mera detaljerad presentation av de arkeologiska utgrävningarna i borgen 1998–2002. Läsningen av antologin måste därför kompletteras med Gunilla Malms preliminära artikel »Aktuella arkeologiska utgrävningar i Gråborg och Sankt Knut på Öland» tryckt i festskriften *Från stad till land* (2001, s. 223–228). Kanske kunde artikeln ha återupprettats i antologin lätt redigerad och ajourförd?

Sedan vill jag veta mycket mera om de nya magnetometriska undersökningarna vid Gråborg 2007 genomförda av Robert Danielsson. Även här kunde gärna artikeln tryckt i *Populär Arkeologi* 2007 ha tagits med i antologin, men den kom kanske för sent för någon deadline. För de magnetometriska iakttagelserna av hitintills okända husgrunder och kanske en vall(grav) tillhör de mest lovande nya resultaten från Vitterhetsakademiens projekt.

När det gäller att förstå järnålderns Gråborg och Öland kan Jan-Henrik Fallgrens övertygande analys av öns borgar, bebyggelse och landskap rekommenderas. Här påvisas klara sammanhang mellan borgarnas storlek och placering å ena sidan, och å den andra antalet byar i omlandet och utmarkernas omfång. Gråborg var således som den största borgen omgiven av ca 20 förhistoriska byar, varav minst 5 storgårdar, och den låg i den största utmarken.

Men gåtorna om järnålderns Gråborg får inga nya eller klara svar i antologin. Nya idéer om Ismantorp som en analogi till de romerska militärlägren nämns bara kort (s. 52). Och att Gråborg, eller Backaborg, även blev kallad »Thorsborg» diskuteras märkligt nog inte (jfr s. 181 not 309.) Att den nya undersökningen av Gråborg inte har ändrat bilden av fornborgarna beror kanske på att spåren av järnåldern just här är för dåligt bevarade. Redan på 1600-talet, som framgår av lantmäterikartan, var borgens inre uppödlad.

Vid Gråborg riktas uppmärksamheten desto mera på medeltiden. Det är känt, att fyra eller

fem av Ölands fornborgar återanvändes under 1100- och 1200-talen: Bårby, Eketorp, Gråborg, Triberga och eventuellt Vedby. Gråborgs port i nordväst samt den närliggande kyrkoruinen är båda medeltida.

När det gäller att förstå medeltidens Gråborg och Öland kan Blomkvists intressanta och ingående diskussion, »Kung Bugislav på spåren?» rekommenderas. Här knyts Gråborg till en i sig gåtfull händelse, nämligen den så kallade »Kalmar ledung» 1123/24. Det var troligen ett kors-tåg till det redan kristnade Småland! Blomkvist menar att de slavisktalande vänderna som ett led i en kommersiell och militär expansion hade etablerat sig vid Kalmarsund, en »vendisk hansa». Således skulle det kunna antyda en kärna av sanning, när det omkring 1750 berättas om en kung Bugislev, som rådde över hela Öland (s. 163). Bugislev kan ha varit greve Bugislaw III av Pommern-Wolgast. Blomkvists artikel drar nytta av hans mångåriga forskning om utvecklingen kring Östersjön, en forskning som senast tog sig stor-slaget uttryck i *The Discovery of the Baltic* (2005). Men även efter Blomkvists artikel finns gåtor kvar. För dels är källorna för få och flertydiga för att mera säkert kunna belysa utvecklingen vid Kalmarsund under det tidiga 1100-talet, dels förklarar »Kalmar ledung» och den eventuella kopplingen till Bugislaw III inte Gråborgs betydelse när aktiviteten tycks som störst, d.v.s. under årtiondena kring 1200.

S:t Knuts kapell presenteras i en egen intressant artikel av den öländska kyrkoforskningens nestor Ragnhild Boström. Här redogörs kvalificerat för byggnadshistorien, men tyvärr är tolkningarna tämligen tvärsäkra om det osäkra – att kyrkan var vigd åt Knut Lavard, en köpmannakyrka och uppförd av Knutsgillet. Funktionen som kapell 1515 hindrar inte att den tidigare kan ha haft en annan status. Det är inte givet att kyrkan var helgad åt just Knut Lavard. Det kan istället ha varit kung Knut (den helige) – jämför altartavlan som nu finns i Algutsrum (och Blomkvists artikel, s. 162 f). En kyrkogård och fynd av gravar bevisar inte att den var en köpmannakyrka. Paul Johansens tankar om köpmannakyrkor, som har influerat Boström, är mycket omtvistade, men det nämns inte. Det är faktiskt osäkert om det har funnits ett Knutsgille vid Grå-

borg (jfr Andréns artikel, s. 203). Vidare blandas fakta med hypoteser, exempelvis när det nämns vilka helgon som sidoaltarena var helgade åt (s. 196).

Gråborg på Öland är en mångfacetterad och innehållsrik presentation av dagens forskningsläge när det gäller borgen, kyrkan och byn, där borgen inte enbart är den största av Ölands fornborgar utan kanske också den mest gåtfulla av dem alla. Och än så länge består gåtorna. Antologin rekommenderas för de många som liksom jag själv årligen besöker Gråborg och vill veta mera, och den rekommenderas som en avstamp för fortsatt forskning.

Jes Wienberg

Institutionen för Arkeologi och Antikens historia
Lunds universitet
Box 117
SE-221 00 Lund
Jes.Wienberg@ark.lu.se

Ludvig Stubbe-Teglbjærg, *Gnidebilleder af danske og svenske billedsten. Afgnedet i årene 1954–2006*. Romanske stenarbejder 6. Højbjerg 2009. 218 s. ISBN 978 879 081 454 0.

Föreliggande skrift ingår i serien Romanske stenarbejder. Boken är liksom de flesta andra band i serien tillägnad den romanska stensulpturen i Norden, men ändå skiljer den sig ganska mycket från föregångarna. Här behandlas en ovanlig metod att på papper återge bilder i låg relief. Författaren – den danske forskaren Ludvig Stubbe-Teglbjærg – har här framlagt resultatet av sitt mångåriga arbete med reproduktioner av reliefkompositioner i sten med hjälp av en teknik som på engelska kallas *rubbing*. Den används annars mest för att kopiera avbildningar på graverade gravhållar av mässing. Boken består av en katalog med gnuggbilder av romanska reliefer från Danmark och Sverige. Bandet inleds med ett förord av seriens redaktör Jens Velle og den inledande artikeln är skriven av Stubbe-Teglbjærg. Här berättar han om sitt intresse för *brass rubbing* och dess utveckling från de första försöken med att använda tekniken på stenreliefer

fram till en professionell nivå och deltagandet i många utställningar och projekt.

Stubbe-Teglbjærg skriver om metodens för- och nackdelar, ger exakta instruktioner för hur gnuggbilden görs, med hjälp av vilka material och i vilket väder. Särskilt viktigt är att när han berättar om gnuggteknikens överlägsenhet vad beträffar bildåtergivning gör han inte gnuggbilder till själva ändamålet utan visar tydligt hur tekniken i praktiken ingår i en vetenskaplig undersökning. Till exempel kan små detaljer som gömt sig både för forskarnas uppmärksamma ögon och kamerans objektiv se dagens ljus tack vare *sten-afgnidning* och hjälpa till att identifiera ikonografiska motiv. Gnuggbildstekniken kan i sin tur ge oss en föreställning om de medeltida mästarnas arbetsmanér och konstverkens stil. I slutet av artikeln finns en kort litteraturlista av mer allmän karaktär. Det skulle dock vara önskvärt att se fler hänvisningar till verk om Sveriges medeltidskonst, fast det i boken inte var ämnat att presentera problemets hela historiografi. I synnerhet kunde det vara nyttigt att informera läsaren om sådana verk såsom Sveriges kyrkor (1912–) och delen om den romanska konsten i serien *Signums Svenska Konsthistoria* (1995).

Katalogen är uppbyggd enligt en geografisk indelning av konstverkens placering och är kompletterad med bilder i hög kvalitet vilka tydligt visar alla teknikens särdrag. Jag skulle dock vilja påpeka att det ibland behövs en viss försiktighet i ställningstagandet till några bestämmningar, i synnerhet när man tillskriver konstverk någon stenhuggarverkstad. Det gäller först och främst den gotländska stenkonsten. Exempelvis finns i Väte kyrka en rikt dekorerad dopfont som kan hänföras till den verkstad som bär anonymnamnet Bysantios. De reliefer som dekorerar den nuvarande kyrkans fasad och i synnerhet dess nordportal kan dock knappast ingå i samma krets. I katalogen finns konstverk som definitivt representerar Bysantios – dopfonten från Atlingbo – och jämförelsen mellan denna och relieferna på Väte kyrkas sydfasad och nordportal kan väcka tvivelsmål hos läsarens om den rätta karaktäriseringen av arbetena inom denna stenhuggarverkstad.

Dock förminskar inte dessa små kritiska synpunkter publikationens betydelse. Framför oss